

Biljana Mišić Ilić / Vesna Lopičić

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREDNOSTI: JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Urednice:

Prof. dr Biljana Mišić Ilić

Prof. dr Vesna Lopičić

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Bojana Dimitrijević

Akademski odbor:

Prof. dr Vesna Lopičić

Prof. dr Goran Maksimović

Prof. dr Biljana Mišić Ilić

Prof. dr Miloš Kovačević

Prof. dr Đorđe Vidanović

Prof. dr Mihailo Antović

Prof. dr Dragana Mašović

Prof. dr Marija Knežević

Prof. dr Snežana Bilbija

Dr Yunichi Toyota

Dr Colin Nicholson

Dr Walter Epp

Recenzenti:

Prof. dr Jordana Marković

Prof. dr Snežana Bilbija

Prof. dr Vladimir Ž. Jovanović

Sekretari redakcije:

Mr Danijela Petković

Mr Milica Radulović

Objavljivanje ovog zbornika pomoglo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u okviru projekta *Dinamika struktura savremenog srpskog jezika* 178014 i Filozofski fakultet u Nišu.

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREDNOSTI
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2013.

Sva autorska prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje,
fotokopiranje ili reprodukcija delova teksta.

SADRŽAJ

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREDNOSTI: JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

UVOD

Biljana Mišić Ilić i Vesna Lopičić

VREDNOSTI JEZIKA I JEZIČKA SLIKA VREDNOSTI U DRUŠTVU 13

I

VREDNOSNE RELACIJE U JEZIČKOM SISTEMU I VREDNOSTI ELEMENATA JEZIČKOG SISTEMA

Violeta Stojičić

EVALUATIVE USE OF LANGUAGE – ATTITUDINAL
POSITIONING IN APPRAISAL THEORY 33

Mirjana Mišković Luković

OD FIKCIJE KA REALNOSTI:

LESIKA KAO OSNOVA ZA GENERIRANJE STEREOTIPA 47

Nikola I. Ramić

RELACIJE U LEKSIČKOM SISTEMU I UPOTREBNA
VRIJEDNOST LEKSEMA U STANDARDNOM JEZIKU
I U DIJALEKTIMA 65

Svetlana Slijepčević, Aneta Spasojević, Slobodan Novokmet

O KONCEPTUALIZACIJI POJMOVA *ISTINA*

I *LAŽ* U SRPSKOM JEZIKU 75

Ivana Lazić Konjik, Jovanka Milošević

VREDNOSTI U KONCEPTUALIZACIJI REČI *ŽIVOT* I *SMRT*
GOVORNIKA SRPSKOG JEZIKA 87

Ana Randelović, Ivana Marinković, Jovana Jovanović

SEMANTIČKA VREDNOST SUFIKSA *-OTA*, *-OČA* I *-OST* U
DERIVACIJI APSTRAKTNIH IMENICA IZ DOMENA

ČOVEKOVIH FIZIČKIH I DUHOVNIH OSOBINA 99

<p>Anđelka Pejović KONSTITUISANJE ETIČKIH VREDNOSTI KROZ PREMIJE NA PRIMERU SRPSKOG I ŠPANSKOG JEZIKA</p>	113
<p>Jovana Dimitrijević-Savić i Marta Dimitrijević THE SUFFIXES -NESS AND -ITY IN 18TH CENTURY ENGLISH LETTERS AS MARKERS OF SOCIAL AND LINGUISTIC VALUES OF THE ERA</p>	125
<p>Ivan Jovanović SEMANTIČKE VREDNOSTI LEKSEME CHIEN U FRANCUSKIM FRAZEOLIZMIMA I NJENI SRPSKI EKVIVALENTI</p>	137
<p>Selena Stanković SEMANTIKA FRANCUSKE ZAMENICE ON I NJENI EKVIVALENTI U SRPSKOM JEZIKU</p>	155
<p>Tanja Rusimović UPOTREBNA VREDNOST RELATIVIZATORA <i>KOJI</i> U ODNOSU NA RELATIVIZATORE <i>KAKAV</i> I <i>KOLIKI</i> U ADJEKTIVNIM KLAUZAMA S POKAZNIM DETERMINATORIMA U ANTECEDENTU</p>	171
<p>Sabina Halupka Rešetar, PARTIAL WH-CONSTRUCTIONS: A CONSEQUENCE OF FEATURE VALUES</p>	183
<p>Tanja Milićev, Nataša Milićević, Maja Marković THE VALUES OF THEORY-BASED ANALYSIS FOR A PARSED CORPUS</p>	203
<p>Biljana Čubrović EVALUATING FINAL STOPS IN SERBIAN AND SERBIAN ENGLISH: AN ACOUSTIC ANALYSIS</p>	217
<p>Miloš Kovačević GRAFOSTILEMSKE VRIJEDNOSTI U ROMANU <i>SILA</i> BRANKA BRĐANINA</p>	225

Jelena Spasić
PROSTORNA METONIMIJA
U „SRPSKIM NEDELJNIM NOVINAMA“ 249

Danijela Đorović
MARKERI VALIDNOSTI U ITALIJANSKOM
AKADEMSKOM DISKURSU 263

Jelena Basta
HEDGING IN A POPULAR BUSINESS AND ECONOMIC
DISCOURSE 279

Branka Milenković
TEKST – DISKURS: KOMUNIKATIVNE VREDNOSTI 291

II **JEZIK, VREDNOSTI, DRUŠTVO**

Ilijana Čutura, Marina Janjić
NORMATIVI U OBLASTI VASPITANJA
I OBRAZOVANJA: JEZIČKA SLIKA VREDNOSNOG SISTEMA 303

Ivana Palibrk, Tiana Tošić
VREDNOST I POLITIČKI DISKURS? 317

Tijana Vesić Pavlović
DOMINANTNE DRUŠTVENE VREDNOSTI
U JAVNOM DISKURSU SRBIJE KROZ PRIZMU
KOGNITIVNE LINGVISTIKE 327

Vladimir Figar
SELLING VALUES VIA POLITICAL METAPHOR:
A COMPARISON OF METAPHOR USAGE IN THE SERBIAN
AND AMERICAN DAILY PRESS 339

Jelica Tošić
ECO-VALUES IN THEIR LINGUISTIC EXPRESSION 353

Olga Panić-Kavgić NESLAGANJE SA SAGOVORNIKOM KAO VID POZITIVNOG VERBALNOG PONAŠANJA U AMERIČKIM I SRPSKIM FILMSKIM DIJALOZIMA	367
Mira Bekar OPENINGS AND CLOSINGS IN MACEDONIAN AND ENGLISH TEXT-BASED CHATS	381
Predrag Novakov STRANI JEZIK KAO POSREDNIK IZMEĐU KULTUROLOŠKIH VREDNOSTI	393
Marija Đinđić, Jelena Petrović (NE)PREVODIVOST KULTURE – POGRDNE REČI I IZRAZI	405
Vidan Nikolić VREDNOSTI PROUČAVANJA TAJNOG JEZIKA MAJSTORA IZ OSATA U ISTOČNOJ BOSNI	419
Nenad Ivanović, Tatjana Ružin Ivanović KNJIŽEVNI PREVOD KAO IZRAZ JEZIČKIH I KULTURNIH VREDNOSTI: <i>1001 NOĆ</i> U VERZIJI STANISLAVA VINAVERA	429
Vladan Pavlović, Miloš Tasić VREDNOSNI SUDOVI U VEZI SA ODNOSOM JEZIKA I IDENTITETA KOD STUDENATA UNIVERZITETA U NIŠU	441
Mihailo Antović, Dušan Stamenković VREDNOSNI SUDOVI U VEZI SA ODNOSOM JEZIKA I IDENTITETA NA GRANICI SRBIJE I BUGARSKE	457
Sofija Bilandžija NORDIJSKO JEZIČKO ZAJEDNIŠTVO – (KLJUČNA) VREDNOST ILI TERET?	473
Jasmina Đorđević ENGLJSKI U SRPSKOM JEZIKU MEĐU MLADIMA: ODRAZ (NE)VREDNOVANJA SOPSTVENOG JEZIKA I NOVOG POIMANJA STVARNOSTI	485

Dobrivoje Stanojević JEZIK MEDIJA I NOVE VREDNOSTI	497
Sanja Domazet PUT U TABLOIDNO DRUŠTVO	503
Ivana Stojanović Prelević POVEZANOST PERFORMATIVA I MEDIJSKIH ETIČKIH VREDNOSTI	515
Marija Vujović, Neven Obradović, Dušan Aleksić SISTEMI VREDNOSTI U IZVEŠTAVANJU O SUSEDIMA U DNEVNIM NOVINAMA <i>KURIR</i> I <i>NARODNE NOVINE</i>	527
Dragana Pavlović, Tatjana Vulić IZAZOVI MEDIJA U DIGITALNOM DOBU – PUT KA OPSTANKU, PUT DO PROFITA	539
Biljana Radić Bojanić, Jagoda Topalov STRATEGIJE ZA UČENJE U SVETLU NOVIH VREDNOSTI U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA	551
Savka Blagojević, Ivana Kostić VREDNOSTI GOVORNOG ENGLESKOG JEZIKA I PITANJE NJEGOVE ZASTUPLJENOSTI U NASTAVI U SRPSKIM ŠKOLAMA	563
Vesna Petrović THE VALUES OF THE TASK-BASED LEARNING APPROACH (TBL) IN LEARNING VOCABULARY AND IMPROVING SPEAKING COMPETENCE	577
Tatjana Grujić, Jelena Danilović THE VALUE OF C-TESTS IN ENGLISH LANGUAGE TESTING AND TEACHING	589
Ivana Ćirković Miladinović THE VALUES OF PERMANENT PROFESSIONAL TEACHER DEVELOPMENT IN THE ELT FIELD	603

ВРЕДНОСТИ У КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈИ РЕЧИ *ЖИВОТ* И *СМРТ* ГОВОРНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА¹

Сажетак: Полазећи од становишта да је језик извор информација о вредностима, у раду се анализирају лексеме *живот* и *смрт*, као називи вредности, и друге јединице из њихових творбених гнезда. Циљ разматрања је открити како говорници српског језика вреднују живот и смрт на глобалном нивоу, а како на нивоу конкретних особина.

Кључне речи: живот, смрт, вредности, српски језик

1. Уводно излагање

1.1. Намера нам је да у овом раду анализирамо семантику српских назива вредности (антивредности) *живот* и *смрт* са становишта свакодневног, уобичајеног мишљења, с нарочитим указивањем на вредновање скривено у периферној зони значења. Полазимо од схватања Ј. Бартмињског да су вредности „ускладиштене“ у језику у значењима речи и у њиховим спојевима, те да је језик извор информација о вредностима на основу којих се може реконструирати систем вредности за дату језичку заједницу у одређеном периоду развоја.

1.2. Корпус за истраживање чини речнички материјал који обухвата лексикографске чланке лексема *живот* и *смрт* у тезаурусном *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (РСАНУ), за лексему *живот*, и *Речнику српскохрватског књижевног језика* (РМС), за лексему *смрт*, и лексичке јединице њихових творбених гнезда у одговарајућим, наведеним речницима, затим податке из *Асоцијативног речника српског језика* (АРСЈ) и *Обратног асоцијативног речника српског језика* (ОАРСЈ) за поменуте лексеме, као и пословице из монографије *Синтакса и стилистика српских народних пословица* са лексемама *живот* и *смрт* у основи.

2. Циљ рада

2.1. Лексеме *живот* и *смрт* именују и означавају универзалне кључне културалне вредности, које с аспекта лингвистичке аксиологије образују аксиолошку диаду, тј. бинарну опозицију, засновану на глобалној аксиолошкој

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178009: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

опозицији *добар* : *лош*, *позитиван* : *негативан*, са значењем вредност / антивредност (Багаутдинова 2006). Назив-вредност *живот* се недвосмислено убраја у позитивне универзалне људске вредности чисто вреднујућег, тј. примарно вреднујућег карактера (уп. Пузињина, према Бартмињски 2011: 79), док је *смрт* у корелацији са конвенционалним антивредностима.²

2.1.1. Апсолутно позитивно вредновање живота у вези је са модерним схватањем 20. века по којем индивидуална људска егзистенција има највећи значај, а превладава у његовој другој половини у већини европских друштава и култура, наравно и у америчкој.³ Уздицањем вредности живот на позицију врховне друштвене и културне вредности, мења се читав дотадашњи вредносни систем, који је био заснован превасходно на духовним вредностима. У превреднованом систему, смрт се обезвређује укидањем позитивних значења и свођењем искључиво на значење супротности живота (исп. Трунев 2008: 118–120).

2.2. На глобалном језичком плану *живот* и *смрт* репрезентују јасно поларизоване вредности, што је несумњиво подстакнуто карактеристиком ових појмова да представљају апсолутна стања (која не допуштају могућност градације). Спуштање на ниво конкретних особина, међутим, показује да се чак и у оквиру оваквих апсолутних вредности (антивредности), када се у виду имају различити аспекти, могу уочити амбивалентне оцене (исп. Бартмињски 2011: 85–86). Циљ рада је да се утврде начини на које се полазне, јасно дефинисане вредности *живот* и *смрт* допуњују и варирају у свакодневним, уобичајеним језичким представама савремених говорника српског језика, у зависности од психолошких, социјалних и културалних специфичности језичке заједнице, те да се укаже на тзв. „прикривена“ вредновања, која по правилу нису садржана у речничкој дефиницији основног значења појма, али се без сумње крију у примерима употребе наведеним после дефиниције, у семантичкој периферији, значењима творбених деривата, или у семантици и прагматици устаљених лексичких и других колокацијских спојева са овим речима.

3. Живот и смрт – лингвистичко-аксиолошки аспект

3.1. Дефиниција лексеме *живот* у РСАНУ јасно показује позитивна осећања и схватања која се у колективној свести говорника српског језика

² У славистичкој литератури посвећеној аксиолошкој лингвистичкој проблематици, усталили су се термини *вредност* / *антивредност* за називе вредности супротстављене по основном, надређеном аксиолошком принципу *добар* : *лош*, *позитиван* : *негативан*. У позитивне вредности сврставају се нпр. добро, здравље, живот, правда, слобода итд.; у негативне зло, болест, смрт, неправда итд.

³ Како пише Трунев (Трунев 2008), процес формирања вредности живот је постепен процес друштвеног признања индивидуалног биолошког постојања као највише вредности, који се одиграо у 20. веку, а донео је смену основних вредносних парадигми постављањем биолошке егзистенције изнад вредности сазнања (духовних вредности).

везују за овај појам, приписујући му виталне и хедонистичке вредности („оно што се сматра као најдрагоценије, што представља смисао живљења, задовољство, срећу“; „израз физичке и духовне снаге, животности, живости“, покр. „физичка снага, крепкост, здравље“), али наговештава и другачије погледе на појединачне, конкретне реализације, које се на различите начине оцењују, што се нарочито препознаје у примерима који следе после дефиниције: *Сјећам [се] свог пустог живота; Бацим се у вртлог бурног живота; Заносио их је лак живот; И сад настаје онај необични, за Љубомира светли и прави, ну у самој ствари страшни аскетски живот; „Не бој га се валај ни колико бабе Антице, јер је сад почео добри живот, хоће да се посвети!“*

3.2. Смрт се, пак, у колективној свести, вреднује изразито негативно⁴ и повезује са осећањем велике нелагоде („кад треба радити, слушати или гледати нешто преко воље“), али се могу уочити поједина одступања од универзалног вредносног еталона.

4. Вредност појма живот у српском језику

4.1. Основна позитивна вредност живота, која произлази из његове егзистенцијалне димензије, допуњује се на различите начине у бројним лексичким (творбено-морфолошким) и другим језичким образовањима (синтагмама, изразима, пословицама и др.), откривајући различите аспекте и домене у којима овај, изузетно апстрактан појам, опредмећује и варира своје вредносно значење. Позитивна схватања дошла су до изражаја у начину именовања позитивних физичких и духовних особина човека или његовог понашања: *Млада књезиња ... је била красна опрека црномањастој, пуној живота, лепоти моје жене; жив* као муња; *(неко је) живог духа, живог темперамента; Моја мати ... је волела те бајке као Бретањка, смејала им се као Гасконка, и у томе је сва тајна живости и веселости њеног живота; живостан народ; животне очи; животан човек* („физички снажан, јак, држећ, виталан“); *живахан; живахност; живнути; живахнути; Жива стока мртав трговац, мртва стока жив трговац* (Јовановић 2006: 385); у народним говорима живот се идентификује са физичком снагом и здрављем (уп. и *живолазан* „живахан, чио, окретан, хитар; крепак, држећ, виталан“ и „физички развијен, здрав“).

Подаци из АРСЈ потврђују наведене системске чињенице, па тако за живот имамо асоцијације: здравље (5), снага (2), амбиција, бити срећан и здрав, сналажљивост; у ОАРСЈ живот је био одговор на стимулус младост (50).

4.1.1. Аксиолошка димензија лексеме живот открива се, такође, у неким њеним периферним значењима, којима се именује оно што је најдрагоценије за човека, што омогућава његово постојање и трајање: људско тело (*Шта је, бако,*

⁴ У модерном друштву, страх од смрти један је од најдубљих људских нагона (Kasirer 1978: 118).

што те боли? – *Цио живот!*) и витални органи (мушки полни орган, стомак, женске груди). То поткрепљује и употреба лексема: *живац* (*Углавном имају две врсте живаца: осећајни живци ... и покретни, или моторни живци*) и *живило* („део живог организма с одређеним функцијама (organ, ћелија)“).

Свакодневна, уобичајена концептуализација потврђује оваква вреднујућа значења са позитивном оценом, доводећи живот у везу са основним функционалним органима, па се тако, у АРСЈ, за стимулус живот јављају одговори: срце (7), крв (4), глава, стомак; у ОАРСЈ живот је био одговор на стимулусе: крв (73), срце (61), орган (20), длан (18), око (4), груди, тело, уста (3), врат (2), глава, језик, коса, лице.

4.1.2. И друга појединачна значења лексема са кореном *жив-* у основи откривају афирмативно вредновање основног концепта и појава које кореспондирају са њим, показујући на плану језика да живот представља концепт аналоган позитивном, конструктивном принципу (исп. Павловић 2004: 186).

Живот се доводи у везу са концептима који су у систему бинарних опозиција истоветно, позитивно, оријентисани:

1. са светлошћу (јаркост код боја): *Радост [јој] засја на прекрасном лицу које плане живим руменилом; Изведбу особито обогаћују живе боје; Њено лепо, бело, детиње лице, које би сваки пут друкчије живнуло од новог отсјаја ватре, било је снено; Миркове немирне, зеленкасте очи живнуше, добише хладни продорни сјај; Францускиња господари над срцима живошћу боје на лицу;*
2. јасноћом у изражавању: *Чим се више мучи, да се мисао на други предмет сврне, тим му се живахније предочује једна згода из дјетињства; живо се сећати; живо памтити; жив израз, жив приказ; живо описати, живо казивати, живо представити; живописан;*
3. богатством: *жив* (покр. „економски јак, имућан, добростојећи“); *живнути* („побољшати имовно стање, економски ојачати“); *живолазан* (покр. „који је доброг имовног стања, имућан“);
4. брзином, динамичношћу, интензивношћу: *живахно; И старац се чисто и сам прену и живљим корацима отиде у манастир; Милутиновић [Сарајлија] ... има извесне духовне живости и стваралачке снаге; Живост алкохолског превирања зависи од владајуће температуре; Пријатна музика ... заплъскује са сваког спрата. Атмосфера је ведра, весела, животна; жива песма, жив дијалог;*
5. кретањем у природи: *жива вода* у значењу ’текућа вода’; а у народним говорима забележен је и *живац* („мали подземни ток“).

4.2. Друштвено-колективна димензија појма живот, одражена у периферним значењима забележеним у речнику, односи се у првом реду на међуљудске односе и носи упадљива обележја вредновања, како позитивна, тако и негативна: *живети / живети се* „бити у одређеним (добрим или рђавим) односима“ (*живети као са рођеним братом, добро живети са неким, живети у љубави, лепо живети са неким / живљаху се као браћа, лијепо се живе*, али и *живети*

у омрази са неким, живети у завадњи са неким); *живовати* (убаво *живовати* (један са другим); *живовати* у пријатељству).

4.3. О животу као називу вредности посебну слику, другачију од устаљене, стереотипне (позитивне), пружају различити текстови (који се у нашој анализи своде на примере употребе наведене у речнику после дефиниција и у делу лексикографског чланка у којем се наводе изрази). Слика живота која се добија на тај начин (анализом конкретних исказа) резултира низом субјективних карактеристика које зависе од бројних фактора (исп. Бартмињски 2011: 208). Будући да је живот сложен и широк појам који се односи на различите видове и начине испољавања, јасно је да је број и састав података који се могу добити на тај начин готово непребројив, те да је целовита карактеризација скоро немогућа. Ипак, могу се уочити одређене тенденције, утемељене на више пута поновљеним констатацијама, које се у првом реду тичу начина и услова живота. С овог аспекта, живот се вреднује различито.

4.3.1. Позитивно вредновање потврђују следећи примери: *Ако он није знао да живи, нека живе бар други* („добро искоришћавати живот, уживати у њему“), *Панкрац ... [се] устремио на то, да се, док траје, изживи са што већим уживањем; Док се мудри намудроваше, луди се најживеше* („провести се, искористити живот за уживање, науживати се“); *Док се мудри намудроваше, луди се најживоваше; Ако сам се ја млада удала ... нека се она наужива и за мене!; Створење је – створење! Њега је бог створио да се мучи и пати, али да мало и проживи* („лепо, угодно провести свој живот“); *А нама је до живота и уживања је!; Човек ... би баи у томе налазио уживања је!; Накривите капу на уживање!* („живети задовољно, безбрижно“).

4.3.2. Негативно вредновање је забележено у примерима (из стандарда и народних говора): *Сјећам [се] свог пустог живота; А дједо, идем по свијету да бих издје нашао живота, јер га код куће немам; Сад се негде гњавиши у провинцији, живариши и скуцаваши једва крајцару; Живаркамо, господине, ово нас нешто горе више куће храни, а по самом пољу слабо бисмо прошли; Пошто се малиша докопа коња, поче дрва гонити и продавати, те је некако животарио с матером; Оне [Туркиње] сад не живе но животаре; затворене, саме; животињарити* („живети као животиња, бедно, оскудно живети“); *И шта значи јадни, бесмислени живот, кукавни животић; У том човјеку [се] рађа велика револуционарна одлука: прекинути са сивим животом, неживотом у поробљеном граду; Али је [народу] догорео живац до ноката па се није имало већ куд* („постало је неподношљиво, дозлогрдило је“); *Живи као ничији пас поред сокака и Паски живљео, паски и умро* (Јовановић 2006: 385–386). Примери јасно показују да се негативна оцена доводи у везу са садржајима који испуњавају (чине) живот, као и са материјалним условима. Живот без смисла, без духовних вредности, слоге или лепих тренутака није живот и вреднује се негативно. Сиромашан, бедан живот такође се негативно оцењује и доживљава као терет, јад, патња, мука и сл. На тај начин се живот приближава смрти, што се у језику показује употребом лексема из творбеног гнезда смрти у функцији

квалификације таквог живота: *Поред тога мрачног расположења, које је основни тон Ракићевих песама ... има и други један ... кобнији. То је утицај једне мртве, безбојне средине; Мртвачки је ово живот, што га проводимо („мучан, тежак, мученички“); Све што бјеше Бакоња доживео за та два дана, бјеше му залиха за четири мјесеца мртвила, које затијем настаде („монотонија, досада“); Село мирује, мртвује и једе; Ево нас у земљи народне зачмалости и обамрлости; Сит сам левентовања и смртовања (смртовати „живети очекујући непрестано смрт, предосећајући блиску смрт“); Капитализам ... лупа и на врата ситних сељака, који нити живе нити мру са својом малом и рђавом земљом (’бити у тешком материјалном положају’).*

Да се живот доживљава негативно када је реч о начину и условима егзистенције, потврђују и подаци из АРСЈ где за стимулус живот налазимо одговоре: борба (19), мучење (4), мука, патња (2), без смисла, безнађе, бура, драма, лудило, неизвесност, није лак, није леп, пакао, празно, проблеми и обавезе, сив, суров, тешкоћа, тежак, трње итд.; у ОАРСЈ живот је био одговор на стимулусе: суров (32), незадовољство (19), огорченост (11), забринутост (7), присила (5), ружан (4), црн, неиздржљив, неморалан, несигурност, сив, таман, тужан (3), груб, лаж, летаргија, плашим се, просјак, сиромашан, строг, вештачки, забринут (2), далеко, ђубре, хладан, лош, мржња, притисак, просити, штедљив, жесток, односно живота на: плашим се (3), огорченост, и животом на стимулус незадовољство (3).

4.4. Негативан аспект појма живот испољио се у творбеном деривату *живчан*, којим се именују негативне особине човека „раздражљив, нервозан, пргав“. Са наивног становишта, све оно што је прекомерно, у било ком погледу, не може бити позитивно, па тако доминантно позитивна особина, када је претерано изражена, добија негативну вредност (исп. „који је стално у покрету, покретљив, жив, динамичан; раздражљив, нервозан, пргав“).

4.4.1. Изразито негативно се вреднују обољења која се повезују са смрћу, а која се именују лексемама са кореном *жив-*, или оно што се може довести у везу са таквим обољењима: *жива рана*; *жив* (мед. нар. „рак, карцином“); *живина* (нар. „црви који се залегу у запуштеним ранама“; „назив за болести које се манифестују тешко излечивим ранама (обично због схватања да је рана жив организам или да је испуњена таквим организмима“); *живица* (нар. „шкрофуле, отечене лимфне жлезде на врату“); *женска живина* (покр. „врста живе ране“); *мушка живина* (покр. „зли пришт“).

5. Вредност појма смрт у српском језику

5.1. Смрт се у српској култури вреднује апсолутно негативно, као апсолутна антивредност, што недвосмислено потврђују подаци из АРСЈ – после антонима живот (67), по броју заступљености следе одговори: крај (63), црно (54), страх (44) и туга (36). Негативна вредност смрти повезана је са извесним

и неминовним престанком биолошког постојања⁵, које се у модерном друштву издвојило као вредност највишег ранга (исп. 2. одељак овог рада). Ово примарно значење се семантички допуњује у творбеној деривацији, што потврђује немали број твореница са основама *мор-*, *мре-* *мрт-* и сл.,⁶ којима се именује природна смрт, најчешће људског бића: *домрети*, *замирати*, *изамрети*, *изумрети*, *испоумирати*, *мрети*, *помрети*, *поумирати*, *самрети*, *умирати*, *умрети*. Изразито негативно се вреднује престанак егзистенције који је последица насилног човековог чина, посебно када су жртве нејаки – деца и жене, као и чланови породице, што је лексикализовано: *братоморство*⁷, *детоморство*, *женоморство*, *женоморац*, *морити*, *сморити*, *уморитељ*, *уморити*, *уморство*, *усмртити*, *усмрћење*, *усмрћивати*, *цареуморство*, *цароуморство*, *чедомор*, *чедоморац*, *чедоморка*, *чедоморство*, *човекоморство*.

Будући да су живот и смрт нераскидиво повезани узрочно-последичним односом (нема смрти без живота), те да је „простор“ између њих испуњен различитим догађајима карактеристичним за сваког појединца,⁸ узимање у обзир конкретних особина омогућава да се уоче варијантна значења у оквиру основног концепта, а по изузетку и одређена одступања од доминантног, негативног обрасца.

5.2. Основно негативно значење везано је у првом реду за физиолошку димензију појма „престанак живота, престанак постојања јединке као посебног животног организма“, превађајућу у актуелном концептуалном слоју, као одраз утицаја научног мишљења (медицине и биологије) на наивну слику, нарочито постмодерног, савременог доба (страх од биолошке смрти).⁹

5.2.1. Прегледана грађа (творбено гнездо лексеме *смрт*) показује да се у српској лингвокултури смрт повезује са још неким појавама из сфере човекових

⁵ Исп. изразе и пословице: *Ко се роди, онај ће и умријети*; *Ко се рађа та и умире*; *Смртан био онај који га родио, па се и он усмртио*; *Ако је преша умријети, није копати*; *Млад може, а стар мора умријети*; *Смртан био па и умрљо*; *За дажд и смрт не треба Бога молити, сами ће доћи*, као и: *Једном се рађа, а једном умире*; *Нико не живи два вијека*; *Један пут ми је умријети*; *Један пут се мре*; *Од двије смрти нико не гине*; *Двије смрти не чекају, а једна не мађка* (Јовановић 2006: 382–394).

⁶ Скок (1972: 466) наводи да се изведенице праве од девет основа, од којих су пет прасловенског порекла: *мер-*, *мр-*, *мртв-*, *мор-*, *мар-*, а четири српскохрватског: *мрт-*, *мрл-*, *мрцв-* и *мрш-* (исп. и *Семантичко-деривациони речник 2*: 406, напомена 1).

⁷ Забележена је само једна лексема којом се именује убиство члана породице и која припада творбеном гнезду лексеме *смрт*. Ови називи заступљенији су у творбеном гнезду лексеме *убиство* (исп.: *братоубиство*, *мајкоубица*, *матероубица*, *оцеубиство*, *синоубиство* итд.).

⁸ Живот се може тумачити као пут ка смрти (в. Павловић 2006: 68–69) – исп. изразе и пословице: *Данас сјутра, док и смрт за врат*; *Дан по дан, док и смрт за врат*; *Што даље све ближе смрти* (Јовановић 2006: 394).

⁹ Треба напоменути да различити дискурси, посебно религиозни и митолошки, откривају другачију вредносну слику појма смрти и да су у извесном степену утицали на формирање актуелног слоја уобичајеног значења (уп. изр. *вечни живот*, *духовни живот*, *бесмртност душе* и др.); те да је у српској лингвокултури схватање и вредновање појмова живот и смрт у вези и са појединачним људским профилима (религиозни – нерелигиозни) (исп. Джианг Пинг, Черницова 2010: 118).

физичких и духовних стања, која се такође негативно вреднују (сан, несвест, болест; исп. Павловић 2004: 142–144).¹⁰ Забележене су следеће лексеме са значењима 'несвестица', 'падати у несвест', 'дубок сан', 'спавати дубоким сном' у стандардном и народном језику: *мртвило*, *обамирати*, *обамрлост*, *премрети*, *мртвик*, *мртвосан*, *мртвосати*, или се таква стања квалификују: *Пробудила се Госпођица ... Из дубоког сна и мртве несвести*; *Моје племе сном мртвијем спава*; *Земљаци већ спавају мртвачким сном*.¹¹ Може се приметити, међутим, да иако су мотивисане номинације у наведеним примерима настале као резултат трансформације основног концептуалног значења са негативном оценом, само значење оцене у конкретним реализацијама изостаје.

5.2.2. Када се ради о именовању болести (у стандардном језику и народним говорима), негативна вредност смрти одражена је у називима изведеним од ове лексеме којима се по правилу именују тешке болести са лошим (смртним) исходом¹²: *мора* („непријатан осећај притиска и гушења који се јавља обично ноћу при лежању“, „куга; помор, пошаст“, „болест, болесно стање“), *мор* (нар.), *морија* („тешка заразна болест од које оболева а већином и умире велики број људи, епидемија, пошаст са помором; помор“); *мрлина* („гангрена, некроза“); *мртвица* („врста потмуле грознице која није праћена дрхтавицом“); *Ако коме изађе мртва кост, мртвице или модрице по телу, онда слуте на скору смрт*; *Кад човек помодри, поцрни од дуге болести, кажу: избиле га мртвичине, ће да умре*; *мртвуљица* („обамрлост, гушење услед недостатка кисеоника“); *смртнице* („црне богиње“).¹³

Нарочито су индикативни подаци из АРСЈ који јасно показују да се у појмовно-језичкој свести савремених говорника српског језика негативне појаве (негативна човекова стања) међусобно асоцирају будући да болест (исказана различито, општим називом или називима за појединачне болести) заузима високу позицију: болест (22), бол (18), болесник, мртвачке пеге, сида, вирус, зараза; у ОАРСЈ смрт је одговор на стимулусе: сида (126), операција (8), доктор, здравство.

5.3. Негативна вредност смрти дошла је до изражаја у начину именовања физичких и духовних особина човека које се оцењују као непожељне (слабост, изнемоглост, болешљивост, безенергичност, лењост, безвољност) и неких физичких особина животиња: *мртвуљав* („који је без живости, без енергије, тром,

¹⁰ У грчкој митологији богови Танатос и Хипнос су браћа (исп. Roman 2010: 246). Исп. и еуфемистичке изразе из РСМ: *спавати вечни сан (вечним сном)* („бити сахрањен, лежати у гробу“), *вечним сном заспати* („умрети“), *снівати ледени сан* („бити у гробу, бити мртав“); као и израз из разговорног језика – *наспаваћу се кад умрем*.

¹¹ У АРСЈ такође налазимо несвест (1) као одговор на стимулус смрт.

¹² Исп. изразе: *бити на смрт болестан*, *разболети се на смрт*, и пословице: *Дуга болест смрт готова*; *Од смрти нема лијека* (Јовановић 2006: 389, 390, 394).

¹³ Болест се у српској култури концептуализује као прелазно стање између живота и смрти, као стање веома блиско смрти, деструктивност у ширем смислу. О аналогностима, на нивоу језика, живота и стварања с једне стране, и смрти и рушења са друге в. Павловић 2004: 26, 186.

лен; слаб, болешљив“); *живи мртвац (Жив мртвац, јер живота не беше ни у чему; сем у грудима); мртвац („трона, млитава, неагилна особа“); мртвуљавац; Видјело се, да је он то енергичнији у тим часовима раздражљивости, колико се показивао мртвим у обично вријеме; Затим би опет падао у неку обамрлост и равнодушно ћутао; сумор („тмурно, мрачно расположење“); Он гледа пред собом своју властиту сјену у лику човјека ... несигурна, изморена корака; Зурио је мртво преда се; И сумртвим, угаслим оком преда се је гледала само.*

Народни говори обилују таквим, углавном погрдним, називима за људе и животиње: *мрла, мрлина; мрлутина; мртавишина; мртва; мртваја; мртвак; мртван; Помози том мртваћу да пренесе та дрва; мртвик; Ти си тољага, трутаљ и велико мртвило; Муч! На њега [се љути] Халимача – што је тако спућен и мртвина, па ни капу не умије да намјести; Породиља која раније устани похваљена је, да је од јуначкога соја, а која се тешко опоравља укорена је, да је мртвица (‘слабашна особа’); Живље мало, како то радиш, мртвице! (‘трона, лења особа’); мртвиче; мртволез; Није нашо добру ђевојку, него дово ону мртволезину; мртвоња; мртвуша; мртвопухало / мртвопувало; мртвуља; мртвуљавица; односно за такве особе се у народу каже да су: заморне („троне, лење“), мртвелаје и мртволасте.*

У АРСЈ и ОАРСЈ такође се појављују одговори који означавају непожељне људске особине или стања: у АРСЈ на стимулус смрт – страх (44), туга (36), плач (8), старост (4), незнађе, безосећајност; у ОАРСЈ смрт је одговор на стимулусе летаргија (4), равнодушност (2), забринутост.

5.4. Аналогно животу, који се асоцира с позитивним концептима, смрт се доводи у везу са концептима који су у систему бинарних опозиција негативно вредновани:

1. гашењем светлости, тамом (одсуство јаркости код боја): *Мјесечева свјетлост ... све више изумире; Тишина, када се градом распе, побеле ствари – изумру боје; На западу тиња и мре светлост бледа; Мртве боје ... то одбија потрошача од домаћег текстила; Вјетар дува ... спуштајући се с брда и цвилећи у тужном шуштању и хујању по овој мртво освијетљеној равни; По свему томе [лепоти тела] пала је мртвопепелава патина година. У АРСЈ на стимулус смрт дати су одговори: црно (54), мрак (7), тама (6), црна боја (2), бела, браон, црна, сивило; у ОАРСЈ смрт је одговор на стимулус црн (6);*
2. утишавањем звука, тишином: *У липама ... замирао је зук пчела; Глас ми је на уснама изумирао; И тај се глас изгуби ... изумре; А пјесма гине, шумор вала мре, / И тихо, тамно опет све; Унутра све више умире тихи жагор; Иду, рече Дева. Лазар их води ... Наста мртвило; Његови прсти на тананијем жицама стадоше и звуци умријеше. У АРСЈ на стимулус смрт је дат одговор тишина;*
3. безизражајношћу, безбојношћу, хладноћом: *Павле ... сјетно, мртвим погледом смијеши се наслоњена до таволина; Мртви осмех растегао*

se preko celog lica; *Neću teј старе, теј мртве хаџијске песме. Друго!*; *Прва је концепција мртва, блиједа, суха, друга животна;*

4. невољом, несрећом, злом: *јадомор, мора* („невоља, несрећа, зло“; пеј. „рђава, зла, опака жена, мучитељка“); *морија* („напаст, невоља, несрећа, зло“); *мртвоузица*; *моретница*; *смртоносно* („на смртоносан начин, злокобно; врло опасно“);
5. спорошћу, нединамичношћу, лењошћу, тромошћу: *Професор Србин чита наредбу мртвим гласом, као аутомат; Врате се своме чамцу мртвим ходом* (’успорен, тром’); *Он уморно, мртво преврће се на другу страну да заспи;*
6. одсуством кретања у природи: *мртва вода, мртваја*, која се у народним говорима назива и: *мртвица, мртвача и мртвик;*
7. неплодношћу земље, лошим временским приликама: *мртва земља, мртвица, мртвичаво тло, мртваја, мртвуша, замртвити* (покр. „испостити се, исцрпити се (о обрадивој земљи)“); *козомор* („земљиште на којем слабо расте биље, голет“); *Вријеме мртвари, кад стоји наоблачено и мирно без кише; омарина; омора; оморина; тмора; козомор* („рђаво време, студен (особито у пролеће кад козе цркавају“; „назив за ветар (од којег цркавају козе)“), *козоморац*.

5.5. У наивном поимању савремених говорника српског језика, смрт, тек по изузетку, може добити позитивну конотацију и приближити се позитивним вредностима, и то само када се живот доживљава негативно, као мука, терет, патња, ропство и сл., па се смрт поима као избављење, спасење, нада, олакшање, слобода (в. одговоре у АРСЈ на стимулус смрт)¹⁴, а у грађи је забележен и израз *слатка смрт* који се односи на смрт насталу услед смрзавања организма за коју се верује да је лака и безболна.

5.5.1. У жаргону, поједине лексеме из семантичког поља смрти добијају изразито позитивно значење, нпр. *мртав* „веома леп, згодан; паметан, духовит“ (РСАНУ), или „одличан, сјајан, забаван, духовит, вешт, оригиналан“, *смрт* „изузетан, изврстан, изванредан, одличан, сјајан, диван“ (Андрић 2005: 151, 234; уп. и: *мрак* ’лепа девојка’ и ’одлично, изванредно’; *мрачан* ’одличан, изванредан’; *страда* ’одлично, изузетно, импресивно’; *страшан* ’одличан, изванредан’, ’духовит’ и ’леп’; *убијати* ’бити веома добар, спретан у нечему’; *убица* ’особа веома способна у неком послу’ (240, 260)).¹⁵

¹⁴ Исп. *Свакоме злу смрт је лијек; Грђа је глад од смрти*; као и *Боље у гроб него бит’ роб* (Јовановић 2006: 391, 394); те одговоре *лака, леп* за смрт у АРСЈ. Јасно је да су на овакав начин концептуализације смрти утицали други дискурси, нарочито религиозни (хришћански) и идеолошки (патриотски).

¹⁵ У семантичком потенцијалу придева *мртав* присутно је и значење изразите испољености неке особине, односно крајњег степена неког стања, које се у уобичајеној употреби везује за негативне особине и стања: *мртав гладан, мртав пијан, мртав уморан* (исп. Павловић 2004: 159–164).

6. Закључак

6.1. Анализа је показала да се негативна вредност смрти у лингвокултури савремених носилаца српског језика успоставља у првом реду као израз антонимског супротстављања позитивном принципу живота, па се значење антивредности формира у смислу значења негације (живота), односно укидања позитивне вредности (исп. Е. Волф, према Ivić 2006: 72).¹⁶ То је стереотипна представа по којој се у српској култури живот вреднује апсолутно позитивно, као смисао постојања човека, као срећа и радост, а смрт апсолутно негативно, као страх од престанка постојања, као непријатност и туга. С друге стране, појединачни, субјективни доживљаји пружају могућност за свестранију и целовитију карактеризацију откривајући постојање другачијих ставова у односу на традиционалне и уврежене. Живот, тако, почиње негативно да се вреднује када су услови егзистенције изузетно тешки, или када је он без садржаја и смисла; смрт се вреднује позитивно само по изузетку, када се живот, са становишта начина и услова егзистенције, доживљава негативно, па се смрт поима као својеврстан излаз из такве ситуације, спас.

Литература

- Андрић, Д. 2005. *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београд: Zepher Book World.
- Багаутдинова, Г. А. 2006. Аксиологическая лингвистика: языковая ценность языковых единиц и ценности, выражаемые языковыми единицами. У *III Международные Бодуэновские чтения: И. А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания* (Казань, 23-25 мая 2006 г.): труды и материалы: в 2 т. Под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева, Т.2.: 132–135. Казань: Изд-во Казан. ун-та. http://kls.ksu.ru/boduen/bodart_3.php?id=9&num=7000000 <8. 8. 2012.>
- Бартмињски, Ј. 2011. *Језик – слика – свет, етнолингвистичке студије*. Београд: SlovoSlavia.
- Джиан Пинг, Л., Чернцова, Е. В. 2010. Концепты *Жизнь* и *Смерть* в русском языке. *Вісник Харківського національного університету № 910 Серія: Філологія. Вип. 60. Частина I*, 114–119. http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visn_potebnia_2010_1.pdf <8. 8. 2012.>
- Ефимов В. И., Таланов, В. М. 2010. *Общечеловеческие ценности: монография*. Издательство „Академия Естествознания“. <http://www.rae.ru/monographs/97> <8. 8. 2012.>
- Јовановић, Ј. 2006. *Синтакса и стилистика српских народних пословица II*. Београд: Јасен.

¹⁶ Исти однос супротстављања позитивног квалитета негативном препознаје се у већини опозиција бинарног типа које се могу довести у везу са појмовима живота и смрти. Тако живот у аксиолошком смислу корелира са појмовима задовољства, богатства, среће, будног стања, светлости, док се смрт доводи у везу са несрећом, болешћу, сиромаштвом, сном, мраком (исп. А. А. Потебња, према Павловић 2004: 29).

- Павловић, Т. 2004. *Живот и смрт у језику и култури*. Београд: Чигоја штампа.
- Пипер, П., Драгићевић, Р., Стефановић, М. 2005. *Асоцијативни речник српскога језика*. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду.
- Пипер, П., Драгићевић, Р., Стефановић, М. 2011. *Обратни асоцијативни речник српскога језика*. Београд: Београдска књига, Службени гласник.
- Речник српскохрватскога књижевног језика* (I–VI). I–III, Нови Сад – Загреб: МС – МХ, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: МС, 1969–1976.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1–18). Београд: САНУ – Институт за српски језик, 1959–2010.
- Семантичко-деривациони речник*. Свеска 2. Ред. Д. Гортан–Премк, В. Васић, Р. Драгићевић. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.
- Трунџ, С. И. 2008. Жизнь как ценность: проблемы и противоречия. У *Философия и общество*. Выпуск №4 (52), 118–125.
- Ivić, M. 2006. *Jezik o nama*. Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
- Kasirer, E. 1978. *Ogled o čovjeku, uvod u filozofiju ljudske kulture*. Zagreb: Naprijed.
- Roman, L., Roman, M. 2010. *Encyclopedia of greek and roman mythology*. New York: Facts On File Inc.
- Skok, P. 1972. *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.

Ivana Lazić Konjik, Jovanka Milošević

VALUES IN CONCEPTUALISATION OF WORDS LIFE AND DEATH OF SERBIAN LANGUAGE SPEAKERS

Summary

In this paper we analyzed lexemes *life* and *death* and derived words with the same root. It was shown that, at the global level, life represents an absolute positive value, and death an absolute negative value in Serbian culture. When it comes to specific characteristics, there can be certain deviations from the basic model – when life is difficult, death is perceived as a way out, but that does not disturb the very stable, stereotypical image of life and death, which is deeply embedded in the value system of the contemporary Serbian language community.

ivana.konjik@gmail.com
Jovanka.Milosevic@isj.sanu.ac.rs